

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

128:3. 2008

Kluven vänskap

Maria Småberg, *Ambivalent friendship: Anglican Conflict handling and education for peace in Jerusalem 1920–1948*, Lund: Lunds universitet, 2005. XIV+453 s. (Med sammanfattning på svenska.)

Maria Småberg talar om historikerns dubbla roll att vara både kritisk och inkännande. Detta är i någon mening också en opponents dubbla roll. När avhandlingsförfattaren föredömligt reflexivt påpekar att hon har en positiv förförståelse av religiös interaktion och dialog grundad på egna upplevelser, blir det för opponenter rimligt att påpeka att han inte har en religiös bakgrund. Inte desto mindre finns det möjlighet till en vetenskaplig diskussion dels därför att avhandlingen kännetecknas av en balanserad framställning, dels också därför att opponenter och respondent uppenbarligen delar samma tro på tvärvetenskapens möjligheter och vikten av internationell historia, samtidigt som de har ett gemensamt intresse för varför möten mellan olika kulturellt definierade grupper fungerar eller inte fungerar.

Avgränsning, syfte och frågeställningar

Småbergs avhandling handlar om den anglikanska kyrkans verksamhet i det brittiska mandatet Palestina under perioden 1920–1948, det vill säga hela mandatets existens, vilket ger en rimlig avgränsning i tid för avhandlingen. Avhandlingen är i vissa avseenden parallell med Inger-Marie Okkenhaugs forskning,¹ men skillnaderna är så stora och påtagliga att den framträder som ett självständigt arbete. Det är inte hela kyrkans verksamhet som är i fokus utan diskurser och verksamhet för att främja konflikthantering och fred i Palestina. En del av avhandlingen behandlar de anglikanska biskoparnas agerande med utgångspunkten att deras ställningstagande var representativa för hela den anglikanska kyrkan i Palestina i enlighet med biskoparnas speciella roll inom detta trossamfund. En annan del behandlar de anglikanska skolorna i Jerusalem och verksamheten där. Författaren har följt två parallella men delvis alternativa tolkningslinjer i analysen. En som närmar sig den anglikanska kyrkan från ett orientalismperspektiv i den meningen att kyrkan i sitt agerande uttryckt västlig överlägsenhet, och en annan som uppfattar de anglikanska försöken att främja fred och interaktion mellan olika religioner och trosuppfattningar som ärligt menade och motiverade av ett reellt intresse för fred och interreligiös dialog. Avhandlingens frågeställningar rör sig på två olika nivåer, den ena gällande den anglikanska kyrkans agerande och den andra den

1. Inger Marie Okkenhaug, "The quality of heroic living, of high endeavour and adventure": Anglican mission, women and education in Palestine 1888–1948, Bergen 1999.

mera konkreta skolverksamheten. De rör den anglikanska kyrkans/biskoparnas värden och mål och syn på andra religioner och hur målen och värdena återspeglades i de anglikanska skolorna i Jerusalem.

Innehåll

Under intryck av en ökande judisk inflyttning till Palestina och en negativ socioekonomisk utveckling för araberna förekom omfattande arabiska upplopp 1928, 1936 och 1939, som kom att påverka den anglikanska kyrkans agerande. Konflikten fick nationella förtecken, och den brittiska så kallade Peel Report 1937 föreslog en delning efter nationella eller etniska linjer. År 1939 utfärdade britterna ett "White Paper" som i stor utsträckning stoppade judisk immigration, något som i sin tur hade konsekvenser för nazisternas judiska offer.² Under och efter andra världskriget skärptes motsättningarna i Palestina ytterligare. Beträffande den anglikanska kyrkan i Palestina var biskoparna och missionssällskapen centrala aktörer. Alla varandra efterföljande biskopar uttryckte att kristendomen segrat och att segern var självklar och odiskutabel. Evangeliskt inriktade kristna intog ofta ståndpunkten att judarna borde återvända till Palestina för att Guds planer skulle kunna förverkligas, vilket kunde leda till favorisering av judarna, medan biskoparna i linje med så kallad *replacement theology* inte ansåg att denna tanke var giltig efter Kristus. Biskoparna hade otvivelaktigt fördomar, vilket till exempel gjorde att ortodoxa judar på grund av sitt utseende i ett sammanhang beskrevs som "veritable Shylocks" (s. 162). Biskoparna tog avstånd från politisk sionism liksom från arabnationalism, och ville framstå som moderata i förhållande till de religiösa och nationella motsättningarna i Palestina. Trots fördomarna anser Maria Småberg att biskoparna strävade efter "spiritual fellowship" utan att dock överge känslan av kristen överlägsenhet. Målet var att agera fredsstiftare mellan olika grupper, med betoning av att den anglikanska kyrkan enligt sin egen syn var en "Bridge Church" och på det sättet kunde agera medlare mellan parterna i konflikten (s. 101). De medel man använde i sina fredssträvanden var böner – som i avhandlingen analyseras som texter – och ritualer, men också mottagningar och direkta kontakter med parterna. Biskop Graham-Brown organiserade till exempel ett möte mellan moderata ledare från ömse håll 1937, där målet var att främja dialog. Graham-Brown framträdde också i samband med de utfrågningar som den ovan nämnda Peel-kommissionen gjorde 1937. Där hänvisade han till Paulus ord om icke jude eller grek, och återopade andliga värden. Hans krav på ett tioårigt stopp för all immigration kunde emellertid tolkas som tecken på en förkärlek för den arabiska ståndpunkten.

Missionssällskapen är viktiga i förhållande till avhandlingens avsnitt om utbildning, eftersom de drev de analyserade skolorna. Sällskapen var Church Ministry

2. Malin Thor, *Hechaluz – en rörelse i tid och rum: tysk-judiska ungdomars exil i Sverige 1933–1943*, Växjö 2005.

among the Jews (CMJ), Church Mission Society (CMS), och Jerusalem and the East Mission (J&EM). J&EM var "High Church" och liberal, medan CMJ och CMS var evangeliska/lågkyrkliga. De analyserade skolorna är The Jerusalem Girls' High School and College, som drevs av J&EM, CMJ, och CMS gemensamt, The Jerusalem Girls' Day School, som CMJ drev, The English College for Men, som också den drevs av J&EM, CMS och CMJ gemensamt, medan St. George's Boys School drevs enbart av J&EM. Skolornas elever hade olika social bakgrund. Girl's Day School hade lägre status, medan St. George's var en prestigeskola, liksom Jerusalem Girls' High School. I princip var det bara dessa skolor som tog emot såväl judiska som muslimska elever. I övrigt var skolorna segregerade i judiska och muslimska skolor.

Det fanns sociala och kulturella begränsningar i fråga om vilka som gick eller kunde gå i skolorna. Föräldrarna var generellt sekulariserade och liberala personer med medelklassbakgrund, som med tanke på eventuella karriärmöjligheter ville ha en brittisk utbildning för sina barn. Beträffande lärarna hade de blandad bakgrund men det fanns skillnader mellan de inhemska och de engelska lärarna. Avhandlingen ger en grundlig genomgång av skolornas verksamhet i fråga om studieplaner, undervisningsmetoder och olika aktiviteter som ägde rum inom deras ram. Engelska var huvudspråk och skolspråk, men det fanns undervisning i arabiska och hebreiska. Kristendom var ett centralt ämne och det fanns en uttalad tro på den kristna religionens betydelse för förbrödring. Skolorna hade kristna ceremonier och de som gick på skolorna fick, i synnerhet om de bodde på skolan, ta del av kristna böner. Idealen för skolundervisningen var enligt Maria Småberg jämlikhet, interaktion, individualiserad kontakt och institutionell stöd. Ett specifikt mål var fredlig samexistens, och i själva verket tycks målet ha varit att skapa enhet och en "local Palestinian identity" (s. 271, 292). Nationell debatt undertrycktes, vilket rimmade illa med idealen och inte hindrade att eleverna tog ställning. Detta minskade möjligheterna till dialog, och mötesmöjligheterna reducerades, något som också gällde fritidsaktiviteterna. Scoutverksamheten blev till exempel nationellt uppdelad. Efter staten Israels tillkomst stängdes skolorna.

Den kontakt mellan olika grupper som skolorna gav kan ha varit viktig. Skolan blev en mötesplats, som kunde ge bas för vänskap, och det fanns också tecken på uppkomst av en skolidentitet, till exempel genom alumniverksamhet. De facto fanns det emellertid relativt lite dialog mellan nationer och religioner. Det fanns dessutom en uppfattning om att den kristna andan skulle lösa alla problem. Skolorna var först och främst brittiska kristna skolor.

Begrepp, teorier och analys

Avhandlingen är teoretiskt rik i meningen att en rad olika teoretiska element förs in under framställningens gång. Detta är generellt en fördel men kan i vissa sammanhang vara till förfång för en helhetsanalys. De grundläggande teoretiska för-

utsättningarna för avhandlingen i termer av religion, fredsskapande och dialog kommer emellertid relativt tidigt, och innefattar bland annat en specifik diskussion av missionens roll i ett kulturmötesperspektiv. Maria Småberg betonar dialogens möjligheter och värde. Detta är rimligt men det bör påpekas att en definition av dialog som utgår från en "attitude of inclusiveness and respect for the other's otherness as well as communion with one's own self" (s. 292) blir svår att upprätthålla. I bästa fall kan en sådan definition spegla resultaten av en dialog.

Önskvärt hade varit att avhandlingen tagit klar ställning beträffande vad som menas med "fred", eftersom definitionen av fred måste vara viktig för en diskussion av fredsfostran och konflikthantering, begrepp som i enlighet med avhandlingens titel är centrala i analysen. Grundläggande tycks Småberg utgå från att fred är lika med avsaknad av våld, något som dock lämnar diskussionen om berättigat våld utanför.³ Det blir i avhandlingen en uppgift för skolorna att verka fredsfostrande genom utbildning till multikulturalism och fred. Att sätta likhetstecken mellan fredsfostran och fostran till multikulturalism kan emellertid vara problematiskt, i synnerhet om man som Småberg generellt ser fredsfostrans mål i att minska den psykologiska distansen mellan grupper, ta bort gränserna dem emellan och skapa nya kategorier. Multikulturalism relaterar till samhällen, där olika kulturer och individer med olika kulturell, etnisk och/eller religiös bakgrund lever tillsammans, och multikulturell uppfostran definieras som att många kulturer på olika sätt bidrar till uppfostran. Därmed ligger det ett kultur- och kategoribevarande tänkande i multikulturaliteten.⁴ Maktdimensionen, det vill säga med vad och hur man bidrar, är också viktig i det sammanhanget (jfr s. 230). Parallellt och i viss motsättning till begreppet "multikulturell" används i avhandlingen också begreppet "interkulturell". Interkulturellt lärande har att göra med möten och social interaktion mellan individer med olika kulturell, etnisk och/eller religiös bakgrund. Det förutsätter gränsöverskridande och reciprocitet. Ett problem med avhandlingens användning av såväl multikulturalitet som interkulturalitet är att den tenderar att ta kulturer som något givet och essentiellt trots avhandlingens generella inriktning på kultur som något föränderligt.

Avhandlingen ser skolorna som konflikthanterande genom att de bryter ned stereotyper. I det sammanhanget återoppar Maria Småberg den så kallade kontakthypotesen, det vill säga att kontakt som sådan minskar konflikt (s. 171, 230). De facto visar emellertid erfarenheten, inte minst på aggregerad nivå, att kontakt kan ha olika inverkan på konflikt beroende på omständigheterna. Det är också viktigt att komma ihåg att konflikter är dynamiska, och att man måste räkna med att de kan både skärpas och dämpas utan att konflikten som sådan därför upphör. En-

3. Michael Walzer, *Just and unjust wars*, New York 1992.

4. Aleksandra Ålund & Carl-Ulrik Schierup, *Paradoxes of multiculturalism: essays on Swedish society*, Aldershot 1991.

bart kontakt behöver inte skapa vare sig enighet eller samarbete, något som illustreras av att elevernas ställningstagande i den nationella konflikten.

Ett problem i avhandlingens framställning är att det inte alltid görs en tillräckligt tydlig skillnad mellan konfliktlösning (*conflict resolution*) och konflikthantering (*conflict handling*), vilket är två skilda saker. Man kan inte rimligen anta att "the speeches of the Anglican bishops in Palestine, the actions taken for mediation, and the work of institutions such as the church and the schools" samtliga kan betraktas som "different forms for conflict resolution" (s. 44). Konflikten löstes inte, men möjligen kan de olika formerna för agerande ses som konflikthantering, om analysen ger stöd för detta. För opponenter förefaller det rimligt att vid analysen av konflikt anknyta till Galtungs konflikttriangel.⁵ Enligt denna påverkar konfliktbeteende och konfliktattityder varandra ömsesidigt, och detta skulle kunna innebära att skolorna medförde ändrade attityder och därmed ändrat beteende. Det är emellertid då viktigt att hålla i minnet, att enligt teorin påverkar och påverkas båda faktorerna av konfliktobjektet, vilket gör det centralt att definiera konfliktobjektet, alltså vad konflikten rör sig om. I sig kan konfliktobjektet förändras över tid, men grundläggande förefaller det rimligt att se konflikten i Palestina som en etnisk och nationell konflikt. Konflikten tenderade att, med avhandlingens språkbruk, nationaliseras och i varje fall i slutet av perioden var de konfessionella gränserna underminerade och sionism stod mot arabisk nationalism. Den anglikanska kyrkan och biskopen Graham-Brown menade emellertid att Palestina i grunden var religiöst, och att det rörde sig om falsk nationalism, kopplad till sekularism och kommunism.

Avhandlingen kunde vunnit på en klarare definition av nation, nationalism och etnicitet, och en avgränsning mellan dessa kategorier och religiös tillhörighet. Skolorna beskrivs exempelvis ibland som multietniska och ibland som religiösa mötesplatser, vilket kan vara förvirrande eftersom religion och etnicitet inte nödvändigtvis sammanfaller. Det kan i och för sig diskuteras om konflikten bara involverade judisk och arabisk nationalism. Imperialism och därmed också brittisk imperialism kan också ses som en form av nationalism, vilket ger tre involverade nationalismer. Målet för imperieadministrationen i Palestina var att skapa en sammansatt enhet och att få judar, kristna och muslimer att arbeta samman. Det fanns ett uppenbart brittiskt intresse av att hålla utvecklingen i Palestina fredlig, något som i sig inte utesluter att det också kunde ligga humanitära skäl bakom fredssträvandena. Relationen mellan anglikanska kyrkan och imperiet är i sig ett centralt ämne. Biskoparna upprätthöll kontakter med administrationen, något som tycks ha kommit till uttryck i samband med Peel-kommissionen och dess rapport. I skolorna skulle undervisningen peka ut skillnaden mellan trångsynt och snäv patriotism och

5. Johan Galtung, "Conflicts as a way of life", i H. Freeman (red.), *Progress in mental health, Proceedings of the Seventh international conference on mental health*, London 1969.

sann patriotism, tydligen nära förknippad med idealet om en palestinsk identitet. I Maria Småbergs perspektiv hade den anglikanska kyrkan en sammanhållande roll inom imperiet men fungerade samtidigt som ett andligt föredöme och en form av sändebud till andra folk och grupper i linje med uppfattningen om en "bridge church". Denna sändebudsroll kopplas samman med en diskussion som ställningen som tredje part. Frågan är om den anglikanska kyrkan var en tredje part i traditionell mening. I samband med diskussionen om kyrkan som medlare och tredje part finns en intressant diskussion av kulturell diplomati, det vill säga diplomati med kulturella icke-traditionella medel, ("track two diplomacy") till skillnad från traditionell officiell diplomati ("track one diplomacy"). Den kulturella diplomatin relateras till interreligiös dialog och medlarrollen, och mot bakgrund av detta formulerar författaren en hypotes om att den anglikanska kyrkan var en aktör med avsevärda kulturella och religiösa resurser som fredsmäklare.

Det finns ingen anledning att ifrågasätta hypotesen som sådan, utan vad som möjligen kan ifrågasättas är kyrkans neutralitet. Förutom anknytningen till imperieadministrationen och möjlig påverkan av brittisk imperienationalism fanns det, som tidigare påpekats, en tendens till arabvänlighet, något som också går igen i biskop Graham-Browns önskan om att sätta stopp för judisk invandring 1937. Bilden var dock splittrad. Bland missionssällskapen stödde J&EM de kristna araberna 1947, medan CMJ stödde judarna (s. 378). Det måste emellertid konstateras att kyrkan var en tillgänglig kraft för fred och avspänning och delvis framgångsrikt strävade efter dialog mellan parterna. Medan man inte alla avseenden kunde leva upp till idealen, ville man trots fördomar och problemen med vänskap i asymmetriska relationer framträda som vän till alla parter.

Material och metod

Beträffande beslätad forskning anknyter Maria Småberg naturligt nog ofta till Inger-Marie Okkenhaug. Litteraturgenomgången är emellertid mycket omfattande, inte minst beträffande teoretisk litteratur. Mot den bakgrunden kan det förefalla lite onödigt att nämna ytterligare ett verk, men Cynthia Cockburns, *The space between us* skulle kunna ha varit intressant i sammanhanget både beträffande etniska och nationella konflikter och beträffande fredssträvanden.⁶ Källgenomgången är grundlig och omfattar såväl officiellt material, som internt material som rör kyrkan och skolorna. Beträffande missionssällskapen används material från J&EM och från CMJ men inte från CMS. Detta gör knappast någon skillnad, men kunde ha noterats i avhandlingstexten. Akribin förefaller genomgående god och källkritiska hänsyn har tagits, även om lärarnas rapporter om framgångar naturligtvis bör behandlas med viss försiktighet, eftersom lärarna

6. Cynthia Cockburn, *The space between us: negotiating gender and national identities in conflict*, London 1998..

stod under tryck både från Storbritannien och från överordnade i Palestina. Analysmetoden i avhandlingen är diskursanalys, och diskurs definieras i anslutning till Edward Said som "a structure of thinking and talking". Valet av Said som utgångspunkt för analysen motiveras med att Said till skillnad från Michel Foucault tillmäter aktörerna betydelse (s. 41). En av utgångspunkterna för avhandlingen var, som tidigare påpekats, att driva analysen på två olika nivåer – centralt inom kyrkan och på skolnivå. Resultatet blir att skillnaden är liten, vilket i sig är intressant. På båda nivåerna rör det sig enligt Maria Småberg om en "ambivalent and multifaceted discourse" (s. 392), med komplexa inslag av orientalism och dialog både i skolorna och hos biskoparna.

I fråga om diskursanalys kan man i det här sammanhanget citera den handbok av Louise Philips, som Maria Småberg själv använt. I den definieras diskurs som – "sociala mönster av betydelsefixeringar [...] En diskurs är således ett bestämt sätt att tolka världen", och diskursens gränser finns då "där elementen artikuleras på ett sådant sätt att de inte längre är förenliga med diskursens entydighet".⁷ Mot den bakgrunden är det knappast fråga om en enskild diskurs utan snarare om en diskursordning eller diskursiv formation, det vill säga diskurser som delvis täcker samma terräng men utan att vara motstridiga skiljer sig i vissa avseenden och har en viss interdiskursivitet.⁸

Sammanfattning

Sammanfattningsvis bör det understrykas att Maria Småberg skrivit en spännande och dynamisk avhandling. Någon gång finns det oklarheter i begrepps- och teorianvändning, som påpekats ovan. Å andra sidan är detta delvis en följd av rikedomen på olika infallsvinklar. Avhandlingen är exempel på tvärvetenskap i god mening. Ett speciellt värde i avhandlingen ligger i att den trots allt lyckas kvalificera orientalismdiskursen och i viss utsträckning, om också försiktigt, modifiera det nykolonialistiska tänkandet. Maria Småbergs argumentering är grundläggande hållbar och detta är i sig ett mycket stort och värdefullt bidrag till vetenskapen. Det kan i viss utsträckning sägas att avhandlingen ger "förlorarnas historia" men man kan med tanke på den senare utvecklingen beklaga att det inte gick att få till stånd en fungerande dialog. Slutomdömet om avhandlingen måste bli att den är ett mångfasetterat och spännande verk om ett ämne av stor aktualitet än i dag.

*Rune Johansson**

7. Marianne Winther Jørgensen & Louise Phillips, *Discourse analysis as theory and method*, London 2002, s. 136f.

8. *Ibid.*, s. 85.

* Fakultetsopponent